

# Relacions agràries de classe a les cartes de poblament de 1611 del migjorn valencià

## *Agrarian class relations in the 1611 settlement charters in the southern Kingdom of Valencia*

*per Tomàs Pérez Medina*

*IES Poeta Paco Mollà*

### RESUM:

L'expulsió morisca de 1609 fou un important esdeveniment per a la història valenciana. També va ser important la migració endògena de noves famílies cristianes que ocuparen el buit deixat per les desterrades. L'anàlisi de la repoblació postmorisca de les Valls del Vinalopó, al migjorn valencià, gira al voltant de tres eixos: l'expulsió i la repoblació és el darrer episodi del colonialisme medieval a les terres valencianes; les cartes de poblament postmorisques concreten les relacions agràries de classe entorn de mecanismes de dominació i explotació per a l'obtenció de la renda feudal a un nou context postcolonial; el nou camperolat oposà una forta organització d'autogovern i s'evidencià una intensa lluita agrària de classes a les primeres dècades del segle XVII.

### PARAULES CLAU:

Colonialisme feudal, expulsió morisca, repoblació, cartes de poblament, emfiteusi, camperolat, renda feudal, lluita de classes, segle XVII.

### ABSTRACT:

The expulsion of the Moriscos in 1609 was an event of the utmost importance for the history of Valencia. No less important was the endogenous migration of Christian families that filled the gap left by the banished. The analysis of the post-1609 resettlement of the Vinalopó valley, in the south of the Kingdom, develops three propositions: the expulsion and resettlement is the last episode of medieval colonialism in the Valencian lands; the new settlement charters set agrarian class relations and the mechanics of domination and exploitation for the obtention of the feudal rent in a new post-colonial context; and, finally, the new peasantry put up a strong resistance through its self-governing organization and an intense agrarian class struggle ensued from the early decades of the seventeenth century.

### KEY WORDS:

Feudal colonialism, Moriscos' expulsion, resettlement, settlement charter, emphyteutic leases, feudal rent, class struggle, seventeenth century.

El 22 de setembre de 1609 el virrei de València, marquès de Caracena, publica el ban d'expulsió de la comunitat morisca, complint el decret de Felip III, que tria aquest regne com a primer territori per a iniciar el desterrament de la nació musul-

mana. El 6 d'octubre de 1609 eixiren del port d'Alacant els primers vaixells amb moriscos d'Elx, Crevillent, Albatera, Elda, Petrer, Novelda, Monòver i Relleu. El comte d'Elda, comandava les quatre galeres de Portugal que es dirigiren a Orà, passant els moriscos a Tlemecen i Mostagarem. Sobre això diu la introducció de la carta de poblament d'Elda:<sup>1</sup>

[...] en quatre dies del mes de octubre del dit any lo dit Señor Conte portà tots los moriscos sos vasalls de les viles de Elda y de Petrer a la ciutat de Alacant y los embarcara a aquells y portara a les costes de Berberia hon los desembarcara.

Aquest va ser un esdeveniment de màxima importància per a la història valenciana, però també fou important la migració de noves famílies que ocuparen el buit deixat per les desterrades. L'espai deixat pels 130.000 moriscos expulsats a tot arreu del País Valencià va ser parcialment ocupat per famílies cristianes d'origen endogen.

Tres premisses guien l'anàlisi de la repoblació postmorisca de les Valls del Vinalopó, al migjorn valencià. La primera és la importància de la dominació de la noblesa feudal sobre el territori i les comunitats musulmanes valencianes. Els privilegis de raça i classe permeteren a la noblesa feudal colonitzadora l'explotació de les aljames andalusines des del segle XIII fins a 1609. Hem de considerar l'expulsió general de les comunitats musulmanes i les noves cartes de poblament de 1611 com el darrer episodi del colonialisme medieval a les terres valencianes. La migració viscuda al País Valencià després del foragitament morisc completa i acaba el procés de substitució colonial iniciat al segle XIII.<sup>2</sup> És un complex reemplaçament de població musulmana indígena per població cristiana majoritàriament valenciana. Per a comprendre el procés de substitució de poblacions després de 1609 i copsar els criteris d'establiment del camperolat cristià immigrant enfront de les comunitats musulmanes expulsades cal destacar que la societat colonial valenciana és desigual i segregadora. Hi ha un camperolat dividit, separat en cossos diferents:

1. G. SÁNCHEZ RECIO, «Carta de población del señorío de Elda, 1611-1612», *Revista del Vinalopó* 14, 2011, 191-211. Antoni Coloma i Calvillo, comte d'Elda i capità general de les galeres de Portugal, jugà un paper destacat a l'expulsió com a militar i com a senyor feudal de moriscos que facilità les relacions amb diversos grans magnats del regne. M. LOMAS CORTÉS, «Innata fidelitat i notable desconsol. La integració de la noblesa valenciana en el procés d'expulsió dels moriscos», *Afers* 62/63, 2009, 133-135.

2. Sobre la colonització feudal de Sharq al-Andalus i la forma original del feudalisme medieval valencià en el context europeu, P. GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Los musulmanes de Valencia (siglos XI-XIII)*, Madrid, Biblioteca Nueva - PUV, 2001, 613-656; J. TORRÓ ABAD, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, PUV, 1999. J. TORRÓ ABAD, «Arqueologia de la conquesta. Registre material, substitució de poblacions i transformació de l'espai rural valencià (segles XIII-XIV)», M. BARCELÓ et al., (ed.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, PUV, 2003, 153-200.

per un costat les comunitats agràries musulmanes i per l'altre els descendents dels colons cristians. Un dualisme d'origen colonial present a la dinàmica històrica valenciana.<sup>3</sup> Torró Abad diferencia dues lògiques de captura feudal del treball musulmà: per una banda, les aljames noves i, per l'altra, les aljames persistents.<sup>4</sup> Les comunitats musulmanes del Vinalopó són aljames no descompostes que mantingueren els seus drets sobre la terra i llur patrimoni, que preservaren una organització sòlida i operativa que afavoria la capacitat de negociació davant els feudals. Les cartes de seguretat i confirmació de drets signades al segle XIII garantien la continuïtat de les aljames del Vinalopó.<sup>5</sup> Són col·lectius musulmans que conserven certa vitalitat comunitària davant la feudalització i l'extracció de renda.<sup>6</sup>

En segon lloc, per a l'estudi de la repoblació postmorisca de les Valls del Vinalopó analitzem les cartes de poblament de 1611, què són documents feudals. Aquestes cartes pobla no són originals del segle XVII; són models utilitzats des del segle XIII quan s'inicia la conquesta feudal i colonització del nord de Sharq al-Andalus. Les cartes de poblament postmorisques van concretar les relacions agràries de classe entorn dels mecanismes de dominació i explotació per a l'obtenció de la renda feudal. Les cinc viles estudiades del migjorn valencià (Petrer, Elda, Monòver, Novelda i Asp) no tenien cartes de poblament durant l'etapa colonial medieval. Les cartes de franquesa signades al segle XIII foren la base a partir de la qual s'establiren les relacions feudals i els mecanismes d'augment de les exigències tributàries i rendistes de caire senyorial. Les noves cartes pobla de 1611 s'elaboraren en un context d'uniformitat cristiana, de l'última migració colonial i de desenvolupament de quatre segles de feudalisme valencià.

La desaparició de les aljames indígenes i llur explotació pels senyors feudals, vol ser substituïda per la pressió a les noves famílies immigrades a partir de 1609. Les noves comunitats agràries es resistiren i esclataren tensions, desavinences, canvis a les capitulacions inicials i noves concòrdies. Les cartes pobla i el seu procés d'elaboració i aplicació al context del principi del segle XVII i del feudalisme tardà valencià, manifesten l'existència d'unes relacions agràries de classe conflictives. Els textos legals són producte d'eixes relacions i canvien segons el grau de desenvolupament de les classes antagonistes. Les cartes de poblament i l'emfiteusi –fórmula utilitzada a les cartes de poblament per a l'explotació de la terra i l'obtenció de la renda feudal– tornaven a mostrar-se com la forma més eficaç de dominació feudal, però la nova pagesia oposà una forta organització d'autogovern. El reconeixement jurídic de la comunitat atorgava fortalesa i cohesió a la vila cristiana que podia fer variar l'equilibri de poder a les lluites entre la classe feudal

3. P. VICIANO, *Els peus que calciguen la terra. Els llauradors del País Valencià a la fi de l'edat mitjana*, València, PUV, 2012.

4. TORRÓ ABAD, *El naixement d'una colònia...*, 188.

5. *Llibre dels fets de Jaume I*, capítols 410-421.

6. GUICHARD, *Al-Andalus frente...*, 654-655. J. TORRÓ ABAD, «Del *almagram* a las particiones de frutos. Las cargas agrarias en las aljamas musulmanas del Reino de Valencia», R. VALLEJO POU-SADA, (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, València, PUV, 2008, 185-222.

i la classe llauradora. La concreció de l'extracció de la renda a la primeria del segle XVII depèn d'aquestes relacions agràries de classe.

*Els darrers colons valencians*

Uns mesos abans del decret d'expulsió morisca fou realitzada una llista de la població valenciana per ordre del virrei de València, el marquès de Caraçena. Segons les dades de Bernat i Badenes<sup>7</sup> la població total valenciana del recompte de 1609 ascendeix a 99.159 cases. D'aquestes, 65.842 són de cristians vells i 33.317 de moriscos. No obstant això, a la comarca de les Valls del Vinalopó tres de cada quatre dels seus habitants són d'origen musulmà, què foren embarcats *manu militari* en les galeres de Portugal i Sicília a la primeria d'octubre de 1609.

**TAULA 1**  
Cases dels llocs i viles de les Valls del Vinalopó  
segons els censos de 1597 i 1609

Lloc	1597			1609		
	Moriscos	Cristians	Total	Moriscos	Cristians	Total
Salines	0	36?	36?	0	60	60
Petrer	240	0	240	700	0	700
Elda*	360	80	440	-	0	-
Monòver	250	30	280	450	0	450
Novelda	400	100	500	560	0	560
Montfort	0	200?	200?	0	230	230
Asp	386	70	456	570	0	570
Les Valls del Vinalopó	1.636	516	2.152	2.280	290	2.570

\* Les dades de Petrer i Elda de 1609 són conjuntes.

Font: M. A. GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, *Musulmans, jueus i cristians a les terres del Vinalopó (1404-1596)*, Petrer, CEL Vinalopó, 2002, 35; BERNAT I BADENES, *Crecimiento...* 133, 150.

A la comarca de les Valls del Vinalopó el lloc de les Salines, baronia del comte d'Elda, i la universitat de Montfort, reialenc del terme general de la ciutat d'Alacant, són pobles colonitzats per famílies cristianes al llarg de les centúries anteriors. Les cinc grans viles comarcanes –continuades al sud per les aljames d'Elx i Crevillent– són bàsicament comunitats morisques embossades per viles cristianes. Al llarg del segle XVI els col·lectius cristians d'aquestes cinc viles adquireixen cert volum, però sempre inferior al 20%. Petrer, Elda, Monòver, Novelda i Asp són bàsicament aljames anteriors a la conquesta del segle XIII, que aconseguiren mantenir-se a les

7. J. F. BERNAT I MARTÍ I M. A. BADENES MARTÍN, *Crecimiento de la población valenciana. Análisis y presentación de los censos demográficos (1609-1857)*, València, IVEI, 1994, 28.

seues terres, conservar els seus drets sobre elles i no descompondre llur organització musulmana, encara que el procés de producció fou adaptat a la captura de treball i renda per la nova classe feudal. La persistència d'aquestes comunitats musulmanes autònomes, a pesar de les limitacions a les quals tingueren que adaptar-se amb la conquesta feudal, fou el resultat de les lluites que mantingueren contra els exèrcits feudals al llarg del segle XIII. Però aquestes aljames indígenes no bloquejaren el procés de feudalització ni els mecanismes d'apropiació de l'excedent agrari per la nova classe dominant, amb una assimilació del camperolat andalusí a la lògica reproductiva del sistema feudal colonitzador. Són comunitats musulmanes que «s'articulaven en un sistema general d'explotació colonial de treball indígena que permet explicar l'estabilitat del cos andalusí durant segles».<sup>8</sup> En el cas de les Valls del Vinalopó, les aljames arribaren a 1609 amb continuïtat poblacional, certa solidesa comunitària i pes demogràfic destacat.

Dos anys després de la deportació de les aljames, les noves cartes de poblament de les Valls del Vinalopó són signades pels nous colons cristians i els procuradors baronials.<sup>9</sup> El total de signants de les cinc cartes de poblament de les Valls del Vinalopó representen un terç de la comunitat expulsada de la comarca. La neteja ètnica deixà una comarca del migjorn valencià gairebé despoblada, amb 5 habitants per km<sup>2</sup> i extenses terres buides.

L'origen dels nous pobladors és endogen, de llocs i pobles de les comarques valencianes veïnes. La immigració postmorisca de les Valls del Vinalopó ho confirma. De l'Alcoià i de l'Alacantí arribaren importants contingents a les Valls del Vinalopó. Del Baix Vinalopó (Elx i Crevillent) i de l'Alt Vinalopó (Saix i Villena) el flux migratori minorà. Del nucli interior de Montfort també eixiren famílies cristianes cap a la resta de la comarca. Apareix una tímida presència de valencians de comarques allunyades. Podem assegurar que prop del 75% dels colons de Petrer i Novelda feren itineraris curts, ja que provenien de llocs valencians de la rodalia. La comarca de les Valls del Vinalopó forma part dels límits del regne valencià amb la corona castellana, com ara la vila d'Elda, amb més del 20% d'immigrants de Múrcia i la Manxa.<sup>10</sup>

8. TORRÓ ABAD, *El naixement d'una colònia...*, 248.

9. De l'any 1611 són 35 de les 60 cartes de poblament estudiades per E. CÍSCAR PALLARÉS, *Tierrera y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, València, Del Cenia al Segura, 1977, 75. Les referències a les diferents cartes de poblament de les Valls del Vinalopó són T. PÉREZ MEDINA, «Senyoria i camperolat a la carta de poblament de Petrer (1611)», *Revista del Vinalopó* 14, 2011, 29-52; M. C. BLASCO GARCÍA i C. NAVARRO i BELMONTE, «El repoblament de la vila de Novelda després de 1609», *Revista del Vinalopó* 14, 2011, 103-131; G. MARTÍNEZ ESPAÑOL, «La carta puebla de Aspe. Características del régimen señorial tras la repoblación», *Revista del Vinalopó* 14, 2011, 133-163; R. BELANDO CARBONELL i G. SÁNCHEZ RECIO, «Monnöver, una villa de señorío en el siglo XVII», *Revista del Vinalopó* 14, 2011, 167-189; G. SÁNCHEZ RECIO, «Carta de población del señorío de Elda...».

10. Les comarques centrals i septentrionals valencianes ratifiquen aquesta migració interior pròxima. Vegeu M. ARDIT LUCAS, *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, València, Afers, 2004, 85. A. F. GRAU ESCRIBUELA, «Los dominios valencianos de la casa de Medinaceli entre los siglos XVI y XVIII. El ducado de Segorbe», *Hispania* LVII/3, núm. 200, 1998, 1002.

Aquesta atracció migratòria dels municipis dels voltants de les Valls del Vinalopó confirma l'efecte frontera. Les comarques cristianes frontereres amb les Valls del Vinalopó de moriscos deportats emeteren més població que els territoris més allunyats. Si fem una comparació censal entre 1609 i 1646, observem que Agost, Biar, Castalla, Onil, Saix i Villena, viles cristianes de la rodalia de les Valls del Vinalopó morisques, perderen entre el 13% i el 28% dels seus habitants. Els llocs cristians del Vinalopó reduïren més la seua població: el petit llogaret de les Salines descendí a la meitat el seu veïnat i Montfort perdé el 30% de les famílies cristianes.

TAULA 2

Nombre de signants de les cartes pobla de 1611 de les Valls del Vinalopó

<i>Lloc</i>	<i>Total signants</i>	<i>Nous pobladors</i>	<i>Pobladors persistents</i>
Petrer	100	100	0
Elda	139	101	38
Monòver	100	100?	0?
Novelda	217	87	130
Asp	161	?	?
Les Valls del Vinalopó	717	?	?

Quan arribaren els nous colons a les viles del migjorn valencià? Els primers immigrants arribaren quan els col·lectius moriscos encara hi eren al port d'Alacant. En una carta<sup>11</sup> que el bisbe d'Oriola escriu al rei Felip III el 9 d'octubre de 1609, assenjala que al llarg dels primers dies d'octubre, quan les famílies morisques de Petrer eixien camí del port d'Alacant, immigrants originaris de Montfort, Xixona i de l'horta alacantina ocuparen 70 cases de la vila. Un mes després, el bisbe oriolà reitera el mateix comentari en una nova carta<sup>12</sup> i informa al Consell d'Aragó que a la vila de Petrer hi havia «como cien casas de nuevos pobladores cristianos viejos dels quals 60 estavan de asiento». Segons aquests documents, podem deduir que l'espai de treball i les cases de la vila abandonades per la comunitat morisca des-terrada de seguida foren ocupades pels darrers colons cristians que havien obtingut llicència de la senyoria per a establir-se a la vila. És a dir, el comte d'Elda atorga cases i terres als nous colons per a controlar el procés de reocupació des del mateix dia de la deportació morisca. L'actuació comtal era per a garantir la sembra dels cereals de la tardor, dels quals obtenia una important renda feudal, a més d'assegurar la collita de l'oliva i el funcionament dels processos de transformació del raïm, els cereals i l'oliva. El comte d'Elda era conscient que havia d'aconseguir apressadament nous agricultors per a evitar la ruïna del regadiu i llur enfonsament

11. ACA, Consell d'Aragó, lligall 607.

12. G. MUÑOZ LORENTE, *La expulsión de los moriscos en la provincia de Alicante*, Alacant, ECU, 2010, 220-221.

econòmic. Els senyors feudals volen substituir els moriscos foragitats amb rapidesa per a evitar la discontinuïtat o interrupció dels procés de treball agrari.<sup>13</sup>

Les instàncies monàrquiques vigilen i orienten la ràpida colonització dels regadius i dels mitjans de producció moriscos. Diverses pragmàtiques, crides i edictes de la tardor de 1609, signats pel virrei o pels delegats reials, obliguen la noblesa a sembrar les terres dels seus senyorius immediatament o cedir-les a nous agricultors perquè les conreen. Així, doncs, quan entre 1609 i 1611 des de la Reial Audiència o des dels delegats reials fan reiterades crides als senyors feudals valencians per a repoblar els seus llocs i viles, no es refereixen a l'absència de nous pobladors, sinó a la necessitat de signar i publicar les noves cartes de poblament.

El moviment migratori fou ràpid, alhora que renovat durant les primeres dècades. Per exemple, dels 95 homes i 5 dones vídues que signaren la carta pobla de Petrer de l'estiu de 1611, 32 abandonaren la vila fins a l'any 1636 i arribà una vintena de nous colons.<sup>14</sup> El procés d'assentament i colonització estigué ple de transmissions, renúncies, confiscacions i nous establiments fins la dècada dels trenta. El comte d'Elda aconseguí la recuperació demogràfica i econòmica del senyoriu, encara que es manifestaren conflictes de classe. La parcial renovació de la primera generació immigrant observada a les Valls del Vinalopó, fou causada possiblement per les formes d'explotació senyorial per a l'extracció de l'excedent camperol i les conflictives relacions de producció. Els nous agricultors abandonen o transmeten les terres cedides en emfiteusi i marxen del senyoriu com a forma de lluita de baixa intensitat. Pla Alberola<sup>15</sup> concreta les raons de la mobilitat de la primera generació immigrant «en las malas cosechas, la descapitalización de algunas explotaciones, el endeudamiento de los colonos y de los mismos señores, quienes también intentaron atraer nuevos vasallos rebajando las iniciales exigencias de rentas». Cal destacar, com s'apunta al final de la citació, que el nivell d'apropiació de treball i renda camperola per part de la noblesa feudal influí directament a l'estabilitat demogràfica dels colons. El grau d'explotació i exacció feudal faria que les collites baixes desembocaren en problemes alimentaris, que les necessitats de reproducció del procés de treball es veren disminuïdes d'inversions en forces productives i que els agricultors acudiren al mercat de préstecs amb la conseqüent reducció de l'ingrés camperol. Usant les paraules de Brenner<sup>16</sup> «es la estructura de las relaciones

13. El moviment colonitzador de Novelda també fou simultani a la sortida morisca. BLASCO GARCÍA i BELMONTE i NAVARRO, «El repoblament de la vila de Novelda...», 106, han documentat la prompta arribada de colons d'Elx, Guardamar, Jumella i Alacant. A les comarques del Comtat i de la Foia de Llombai també s'ha documentat aquesta primerenca immigració (P. PLA ALBEROLA, *Cartas puebla del condado de Cocentaina*, Alacant, IE Gil-Albert, 1986; M. ARDIT LUCAS, *Creixement econòmic i conflicte social...*, 80-93).

14. PÉREZ MEDINA, «Senyoria i camperolat...», 32-33.

15. P. PLA ALBEROLA, «Los movimientos migratorios en el condado de Cocentaina tras la expulsión de los moriscos», C. PÉREZ APARICIO (ed.), *Estudios sobre la población del País Valencià. Actes de les I Jornades sobre la població del País Valencià*, València, IVEI, 1988, I, 311.

16. R. BRENNER, «Estructura de clases agraria y desarrollo económico en la Europa preindustrial», T. H. ASTON i C. H. E. PHILPIN (ed.), *El debate Brenner*, Barcelona, Crítica, 1988, 22.

de classe, del poder de classe, lo que determina [...] la distribució de la renda y el desenvolupament econòmic».

Aquest moviment migratori endogen, de comarques frontereres, el protagonitzen principalment les famílies amb minses propietats, petits arrendataris, jornalers o desposseïts. Halperin Donghi escriu que el major contingent colonitzador fou de camperols pobres que treballaven de jornalers i peons, però també inclou a l'onada immigratòria camperols rics «atraídos ellos por la abundancia de tierras para acomodar mejor a sus hijos». Císcar Pallarés incideix per damunt de tot a la pobresa, la desposseïció i la posició marginal dels immigrants. Chaney s'inclina pels repobladors que provenen d'estrats socials econòmicament més desfavorits i considera, seguint l'efecte frontera, que les àrees morisques frontereres de les cristianes atragueren a immigrants amb un «capital humà» significativament més alt que les no frontereres. Segons Chaney, fou una selecció adversa de treballadors pocs qualificats que tingué efectes a molt llarg termini a les viles repoblades.<sup>17</sup>

En una relació de 1614 sobre els drets senyorials i la qüestió censalista, es parla del caràcter social i productiu dels colons de Novelda. Interessa destacar la pobresa, negligència i indolència amb la qual qualifiquen els redactors reials als nous llauradors:

Don Francisco Maça de Rocamora, y doña Isabel Maça su muger, que poseen la villa de Novelda, y otros lugares que fueron poblados de Moriscos, aunque parece que no pierden en lo que es partición, sino en quanto a los daños que resultan de la pobreza y poca curiosidad de los pobladores, si bien es mucho lo que pierden en las regalías, tiene su Majestad por bien reducir sus censales a 20 mil el millar, sin señalarles alimentos.<sup>18</sup>

A partir d'un plet obert a la Reial Audiència valenciana pels síndics del consell particular de Castalla contra 22 famílies que emigraren a Petrer, podem deduir que es tractava de petits propietaris que havien transmes les seues terres i cases de Castalla quan s'aveïnaren el 1611 a Petrer.<sup>19</sup> Aquesta rellevància de petits propietaris a les migracions postmorisques també destaca a Alcoi: Torrò Gil,<sup>20</sup> a partir de les llistes del morabatí, quantifica la pèrdua de petits propietaris en un 25%, mentre la baixa de pobres que han emigrat la calcula en un 9%. Però, l'expulsió morisca i la

17. Vegeu T. HALPERIN DONGHI, *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*, València, PUV, 2008, 205; E. CÍSCAR PALLARÉS, *Moriscos, nobles y repobladores. Estudios sobre el siglo XVII en Valencia*, València, IVEI, 1993, 189; E. CÍSCAR PALLARÉS, *La Valldigna, siglos XVI-XVII. Cambio y continuidad en el campo valenciano*, València, Diputació de València, 1997, 287; E. CHANEY, «Els efectes a llarg termini de l'explotació i la neteja ètnica: el testimoniatge de l'expulsió dels moriscos», *Afers* 62/63, 2009, 173-199.

18. P. BORONAT I BARRACHINA, *Los moriscos españoles y su expulsión*, Granada, Universidad de Granada, 1992, II, 641 (ed. facsímil; original 1901, València)

19. PÉREZ MEDINA, «Senyoria i camperolat...», 31.

20. L. TORRÓ GIL, *Abans de la indústria. Alcoi als inicis dels sis-cents*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1994, 52.



migració cristiana no és una simple substitució demogràfica. Va més enllà de la quantitat. És una reorganització feudal que es manifesta a les cartes pobles i concòrdies postmorisques i a les relacions feudals de producció que intenten instaurar els titulars senyoriais.

### *Les cartes de poblament feudals*

El feudalisme és una formació social caracteritzada per una organització política i econòmica difícil de separar. El feu és el nucli on es materialitza aquest sistema socioeconòmic, ja que és la unitat bàsica del procés de producció i explotació. El feudalisme desenvolupat al marc del senyoriu no és únicament la vida econòmica i social de la comunitat rural, sinó també és la història de la dominació política de la noblesa i la submissió política del camperolat. En aquesta cèl·lula feudal l'estructura és classista, segons el lloc ocupat per cada grup a la producció i la propietat. La topada d'interessos de classe sorgirà entorn de les relacions d'explotació i les formes de dominació. El senyoriu és l'escenari feudal de les lluites agràries de classe.

Aquestes relacions socials es reflecteixen a les cartes de poblament, que són documents jurídics escrits i protocolitzats pels notaris. Per *poblar* o *població*, Pla Alberola entén l'acte jurídic pel qual la senyoria estableix les terres i cases del seu feu a una sèrie de famílies novvingudes, a les quals en concedeix el domini útil. També considera aquest autor que tota carta de poblament ineludiblement recull l'obligació de residència del nou camperolat. Per la seua banda, Guinot Rodríguez,<sup>21</sup> a la seua anàlisi de l'etapa medieval, destaca dos elements imprescindibles per a caracteritzar les cartes de poblament: en primer lloc l'existència d'un assentament nombrós i col·lectiu –mai individual– en el qual predomina l'establiment d'una comunitat amb trets propis, i, segonament, l'existència d'una contraposició entre la classe social dominant, és a dir, la senyoria feudal, i un grup de la classe social camperola. Així, doncs, les cartes de poblament valencianes són el producte de la interacció de les dues classes antagonistes, noblesa i camperolat, que en una situació de substitució demogràfica i colonització concreten la propietat dels mitjans de producció, els trets de la renda feudal i llur distribució. En definitiva, les cartes pobla cal estudiar-les en termes d'estructura de relacions històricament constituïdes i de diferents equilibris de poder de classe.

Les cartes pobla es caracteritzen pels elements que figuren al seu articulat, on s'especifica les formes de dominació i explotació i les relacions de producció. Amb tot, manquen d'especificacions sobre el procés de treball que recau al camperolat.

Les relacions de dominació són les formes de domini social i polític exercits per la classe nobiliària a través de la ideologia, les lleis, la justícia i l'exèrcit, monopolis del poder polític. Existia de fet una dominació políticourídica i ideològica imposada al camperolat per a obligar-li a pagar el lot de terra amb el seu treball i producció. La dominació políticourídica estava reglamentada per lleis per a garantir així l'extra-

21. PLA ALBEROLA, *Cartas puebla del condado...* XVI. E. GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, 19-22.

ció del plusproducte camperol i el pagament de la renda feudal. Les cartes pobla són uns d'aquests documents legals que garanteixen la dominació políticourídica. Al seu articulat es desplega el poder senyorial, com veiem a la vila de Novelda:

[...] los dits nous Pobladores se hagen de avasallar e prestar sacraments y omenache de fidelitat al dit Señor en dit nom [art. 1]. [...] dits nous Pobladores se hagen de desavehinar de les parts hon són vehins y avehinar-se en la present vila de Novelda [art. 2]. [...] que no puixa ara ni per ningun temps tenir ni posehir ninguna casa ni béns dels establits perçona que no sia del for y jurisdicció del Señor de dita vila [art. 27]. [...] lo dit Señor se reserva per a si y sos sucesors in perpetuum les corts y escrivanies de la present vila així com fins hui ho són estades [art. 29].

O com també apareix a la carta pobla d'Asp pel que fa al poder jurisdiccional del marqués d'Elx per al control dels òrgans col·legiats i de les magistratures locals:

[...] que los dichos Consejeros no puedan en manera alguna juntar consejo General ni particular sin dar primero aviso de ello al Baile de la dicha villa a quien se haya de dar y del particular noticia de lo que se ha de proponer y tratar en el Consejo [art. 4]. [...] que si por servirse de ello su Excelencia el parecerle que quando quisiere elija para los dichos oficios otro u otras personas u oficios de los que les fueren propuestos, o bien que eligieren por suertes, lo pueda hacer su Excelencia y sus sucesores libremente [art. 5].

L'existència de la formació socioeconòmica feudal està condicionada per les relacions d'explotació que exigeixen que el camperolat –productor directe– estiga proveït de mitjans de producció en general, i de terres en particular, per a la producció d'excedents i llur apropiació feudal. Les formes d'explotació són maneres d'obtenció nobiliària del plustreball camperol, directament en treball, en productes o en diner. Aquestes relacions d'explotació conformen la renda feudal. El grau d'explotabilitat dels agricultors pels senyors, garantit pels nivells de dominació, dóna com a resultat els valors de la renda feudal. Al voltant d'aquestes relacions d'explotació giren una sèrie de desavinences i conflictes de classe. El resultat d'aquesta lluita agrària de classes conformarà el nou grau d'extracció de l'excedent camperol. Les lluites pel nivell d'explotació són lluites de poder i dominació. A les cartes pobla de les Valls del Vinalopó apareixen concretades aquestes formes d'explotació, de creació i obtenció de renda feudal, inseparables de la dominació i de les relacions de propietat. La carta de poblament de Monòver estableix que:

[...] el dicho poblador por la suerte y hazienda y cassa a de pagar cada un año de responción perpetua diez libras de moneda del Reyno [art. 3]. [...] que los dichos pobladores han de pagar de todos cualesquiera granos y legumbres y frutos de olivares y viñas que se cogieren en las huertas y secanos en los términos de dicha villa la décima parte que es de diez uno y de la barrilla han de pagar de doze quintales uno [art. 5]. [...] que los dichos poblado-

res han de pagar de los ganados que nacieren en los términos de la dicha villa de diez uno [art. 6]. [...] que los dichos pobladores han de traer los granos y frutos tocantes a la parte de la Señoría a los graneros de la presente villa a sus costas, guardando siempre la costumbre antigua en el recibir y medir dichos granos y frutos [art. 8].

Les relacions de producció estan constituïdes per les relacions que els grups socials estableixen al procés de producció, que canvien amb la modificació de les forces productives. Cal considerar les relacions de producció en l'àmbit econòmic –el mateix procés de producció– i en l'àmbit jurídic, pel qual les relacions de producció són relacions de propietat dels mitjans de producció. Al mode de producció feudal les relacions de producció reglamenten l'apropiació de la terra i dels seus productes. Aquestes relacions uneixen i oposen, simultàniament, el senyor –propietari de la terra– i el llaurador –productor directe, posseïdor dels drets d'ocupació, ús i herència de les seues parcel·les i propietari d'altres mitjans de producció. El camperolat està obligat a lliurar al senyor feudal part del seu plustreball, garantida aquesta sostracció per les formes de dominació. Encara que analíticament segreguem les relacions de producció, d'explotació i les formes de dominació, històricament van unificades. La carta pobla d'Elda recull al seu articulat aquestes relacions de producció i propietat:

[...] es així mateix avengut, tractat y concordat entre dites parts que lo dit Señor Conte a su elecció haja de donar y done lo número de tafulles de terra, viñes, algolejas, olivars y figuerals que ben vist li serà a cascun de dits pobladors [art. 7]. [...] que en los molins que dit Señor Conte té y posseheix en la present vila se haja de pagar per maquila la setsena part [art. 19]. [...] que la flaqueria, taverna, hostel, forns, molins, almàseres y qualsevol altres venderies per menut excepto les tendes respecten al dit Señor Conte de haver-los perpetuament com sempre les ha tengudes [art. 22].

Les cartes pobla de les Valls del Vinalopó manquen d'especificacions sobre el procés de treball que recau als agricultors, productors directes. Denominem *procés de treball* a la pràctica econòmica i tècnica del productor directe, materialitzada a les activitats d'obtenció i transformació d'un objecte determinat, mitjançant unes habilitats humanes que utilitzen instruments de treball. A les capitulacions no figura puntualitzada la gestió i el maneig de la terra, l'aigua i el bosc que ha de fer el camperolat. La noblesa feudal organitza la producció segons les relacions de propietat, explotació i dominació descrites anteriorment, amb la finalitat de garantir la reproducció de llurs condicions de producció. Per a aquesta reproducció feudal, el noble organitza el senyoriu amb el propòsit de fer aprehensible la renda extreta, que repercuteix als lots lliurats als camperols i als conreus implantats. No obstant això, la pràctica de treball diària no és precisada en cap línia de les cartes pobla, excepte una observació genèrica com la que apareix a la carta de poblament de Novelda, per la qual els agricultors han de «cultivar les dites terres y posesions a hús y costum de bons llauradors, millorant aquelles y no deteriorant-les en res» (art. 8).

Les cartes de poblament valencianes del segle XVII s'elaboren en un context diferent de les del segle XIII. A la baixa edat mitjana les cartes pobla es confeccionen en unes circumstàncies de conquesta militar i ocupació colonial dels territoris andalusins, d'organització de l'explotació feudal del territori i d'instauració de l'extracció senyorial de l'excedent agrari camperol. Les noves cartes pobla postmoriscques del segle XVII les situem a les acaballes de la societat colonial. Es redacten en un context d'uniformitat cristiana, de població cristiana establerta i de desenvolupament de quatre segles de feudalisme valencià, amb les seues transformacions a la concreció de la distribució de l'ingrés agrari, de pressió tributària de la monarquia absolutista, de canvis a les forces productives.

Císcar Pallarés<sup>22</sup> assenjala que una de les variables que entra en joc en la redacció de les noves cartes de poblament del segle XVII són els termes de la negociació i documenta aquest concert entre senyors feudals i agricultors. Tota negociació i conveni de les noves cartes de poblament està reflectint l'existència d'una lluita de classes. El resultat d'aquestes relacions feudals de classe varia segons el senyoriu i posteriorment també hi ha canvis i nous acords i concerts. Això és degut als conflictes entre noblesa feudal i comunitats camperoles que afloren al moment del repoblament i als primers decennis. Els textos legals acordats són producte de les relacions de classe que varien segons els graus de desenvolupament de les classes en conflicte. Enfront del poder jurídicopolític de la noblesa feudal, el camperolat valencià oposà llur capacitat de mobilitat i un fort grau de cohesió i organització d'autogovern. Com expressa Brenner,<sup>23</sup> per a resistir els atacs dels nobles senyorials i la imposició de controls sobre la propietat de la terra i la distribució de l'ingrés, la comunitat vilatana desenvolupà institucions, organitzacions i resistències. El grau de desenvolupament i conquestes de les comunitats rurals valencianes forçaren els senyors feudals a reconèixer en documents la institucionalització formal dels drets assolits pels agricultors, com són les cartes de poblament.

Però, cal tenir present el paper de l'estat feudal centralitzat, que donà suport a la classe feudal com a posseïdora de renda, però competí amb ella per l'extracció centralitzada de l'excedent agrari. La monarquia absolutista actua com a competidor de l'apropiació del plus treball camperol. Hagué una intervenció estatal a través del virrei i dels delegats reials per a garantir el nou poblament postmorisc, alhora que el problema censalista influí al ritme repoblador. La intervenció directa de la cort virreinal a la repoblació postmorisca es dirigí cap a la persistència de la petita possessió camperola mitjançant l'emfiteusi. Aquest important paper de la monarquia absolutista de Felip III a l'expulsió de la nació musulmana i la imminent repoblació cristiana evidencia la feblesa de la noblesa valenciana. L'expulsió morisca accentuà la dependència de la noblesa senyorial respecte a la monarquia, sent un esdeveniment decisiu per a la consolidació de l'absolutisme. Cal afegir el fracàs de la pressió senyorial postmorisca i la garantia monàrquica de l'entrada de l'aristocrà-

22. E. CÍSCAR PALLARÉS, *Moriscos, nobles...*, 198-199.

23. BRENNER, «Estructura de clases agraria...», 58.

cia en la cort reial gaudint de serveis, càrrecs vitalicis i hereditaris que li reporten part de la renda feudal centralitzada.

### *L'emfiteusi, relacions de propietat al feudalisme tardà*

La fórmula utilitzada a les cartes de poblament del migjorn valencià per a l'explotació de la terra per part de la noblesa feudal és l'emfiteusi. Als corpus legals medievals apareix regulada l'emfiteusi com una forma d'articular les relacions feudals de classe entre noblesa i camperolat. Al segle XIII fou difosa al nou regne valencià com un instrument eficaç de colonització, la qual cosa determinà llur introducció als furs valencians.<sup>24</sup> Com a forma de relació de propietat és enunciada jurídicament al segle XII amb la teoria del doble domini.<sup>25</sup> El propietari original o eminent, el senyor directe, gairebé sempre de la classe nobiliària, posseeix tota una sèrie de drets sobre la terra sotmesa a cens emfitèutic: reconeixement del domini, percepció d'un cens o cànon, llicències per a disposar de la terra... Però part dels drets són compartits amb el tinent útil o emfiteuta, que és el treballador de la terra i el posseïdor d'una casa, que pot transmetre-les en herència o venda. L'emfiteuta abona al noble, pel seu caràcter de propietari directe, una quota, cens o prestació econòmica diversa, que pot ser en treball, espècie o moneda. Si el camperol emfiteuta a compleix les normes de producció i rendibilitat establertes, el senyor feudal no pot confiscar-li la tinença de la terra. Quan hi ha un incompliment de les estipulacions de l'establiment (abandonament reiterat de la possessió, descurança del conreu, impagaments dels censos anuals...), el noble feudal aplica el dret de comís. També té el dret de fadiga, això és, dret de prioritat en cas de transmissió del domini útil d'una parcel·la o casa, i, alhora, posseeix el dret de lluïme que és el dret de percepció d'una part del valor de la tinència transmesa.

L'emfiteusi és, doncs, la forma de propietat predominant al País Valencià durant el feudalisme i és la que observem als senyories postmoriscos de les Valls del Vinalopó.<sup>26</sup> Únicament a la carta de poblament de Novelda apareix textualment eixa denominació: «que tots los nous Pobladors y demés posehidors dels béns així establits sien tenguts a fer allò que els béns enphitèutichs són obligats conforme furs del present regne de València» (art. 8). A la resta de cartes pobla no apareix textualment la denominació emfitèutica, però és aquesta la fórmula d'establiment de les terres i cases.

24. M. V. FEBRER ROMAGUERA, *Dominio y explotación territorial en la Valencia foral*, València, PUV, 2000, 68.

25. M. V. FEBRER ROMAGUERA, *Dominio y explotación...*, 69.

26. Existien les anomenades *terres de natural* a Asp, Novelda i Elda, posseïdes pels cristians vells abans i després de l'expulsió morisca, que podem considerar-les alous, encara que no eren lliures de tota càrrega ni dret senyorial. Les terres de natural estaven registrades als Llibres de Giradora per al control dominical dels seus tinents, reconeixent als nobles titulars com a senyors feudals, encara que foren franques de cens emfitèutic, lluïme i fadiga, però sí que necessitaven la llicència noble per a la venda i abonaven el delme i l'ús dels monopolis. Les terres del natural d'Elda representaven prop del 15% del territori conreat.

El manteniment d'aquest contracte emfitèutic<sup>27</sup> demostra que l'emfiteusi, a més de ser una mena de tinença i una forma jurídica d'explotació de la terra, també és un mode que concreta les relacions de dominació i dependència de l'època feudal. Així, aquesta formació social implica una relació de dependència personal entre el posseïdor útil o emfiteuta i el noble feudal. Cal entendre la servitud<sup>28</sup> com una relació de dominació i poder senyorials enfront del camperolat, garantida per una coerció extraeconòmica. En una situació de relacions feudals de propietat en què el noble –no productor– té la propietat jurídica i formal de la terra, i el camperol –productor directe– és el posseïdor real i efectiu dels mitjans de producció (entre els quals, la terra), hi ha una contradicció entre ambdues classes socials sobre les relacions de producció. La no correspondència entre el dret a disposar del propietari jurídic i el dret a la possessió efectiva del productor directe, és resolta per la noblesa feudal mitjançant la intervenció de factors extraeconòmics, polítics i ideològics. El domini polític i jurídic sanciona, amb aquesta funció atorgada al dret i a la institució jurídica, la base sobre la qual recolza: la relació econòmica. La possible relació contractual manifestada en un pacte emfitèutic és en realitat el reflex d'unes relacions de dominació i explotació favorables al senyor feudal. La base econòmica, formada per la terra i el treball, resta vinculada al senyor feudal, que li permet la pressió econòmica sobre el camperolat.<sup>29</sup>

27. M. PESET REIG, *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*, Madrid, EDER-SA, 1988 (2a ed.), 36, va escriure que «al hablar de contratos habrá que resaltar que se celebran en unas condiciones desiguales, propias de una sociedad desigual, incluso jurídicamente».

28. Utilitze el terme *servitud* amb el concepte que li atorga M. DOBB, *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo*, Madrid, Siglo XXI Editores, 1976, 53. Això és, la servitud és «una obligació impuesta al productor por la fuerza, e independientemente de su voluntad, de cumplir ciertas exigencias económicas de su señor, ya cobren estas forma de servicios a prestar o de obligaciones a pagar en dinero o en especie». Així, doncs, encara que el 1611 el camperolat no estava sotmès a un control estricte dels seus moviments, ni a unes prestacions de sofres, continuava subjecte a la seua condició servil –de vassall– a través de les rendes en espècie i moneda i d'altres obligacions emanades de les relacions feudals vigents.

29. J. FONTANA, *Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica, 1982, 256-258, clarificà fa dècades l'errònia definició del feudalisme que separa economia i política a les relacions socials de producció i explotació. Aquesta separació prové de l'anàlisi interessada de la burgesia per a legitimar les relacions socials de producció capitalistes com a purament econòmiques i contractuals, enfront de les coercions extraeconòmiques feudals. Fontana assenyala l'existència d'un nivell de coerció política i jurídica en ambdós modes de producció per a garantir les formes de dominació de les classes governants al feudalisme i al capitalisme, noblesa feudal i burgesia respectivament, reflectides a l'àmbit econòmic. Clarament estem vivint actualment al context de la crisi de 2008 aquesta dialèctica entre burgesia –sobretot la gran burgesia, que és la classe dominant– i la resta de les classes socials –majorment desposseïdes dels mitjans de producció, principalment treballadora– on la coerció política mitjançant lleis i execucions governatives estan orientant la intensitat de les formes d'explotació econòmica. El conflicte social està, doncs, latent al voltant d'aquest poder políticoeconòmic que ostenta la burgesia i aplica amb els seus mecanismes de poder (parlaments, governs, judicatura, burocràcia, hisenda, policia, exèrcit...) per a una major extracció coactiva d'excedent (plustreball) a la classe social desposseïda.

Fa anys l'expulsió morisca i el nou poblament cristià del segle XVII es consideraren, fora de tot dubte, una conjuntura propícia per tal de procedir a una refeudalització del país, a fi de muntar, fins a cert punt, un nou règim senyorial que es mantindria fins a la crisi de l'Antic Règim.<sup>30</sup> Les bases d'aquesta reacció senyorial s'assentaren en la consolidació dels dominis directe i útil en la persona del senyor feudal, l'apropiació de les terres franques morisques pels senyors i l'actualització de rendes i prestacions a favor dels nobles. Però aquesta visió fou renovada. L'anàlisi comparada de les cartes de poblament, les concòrdies i l'estructura agrària de les comunitats rurals del segle XVII obliga a considerar, al context del feudalisme mediterrani occidental, la incidència de la suposada refeudalització o enduriment de les condicions de producció de la nova població postmorisca.<sup>31</sup> No entenem la refeudalització o senyorialització com un concepte lineal, d'història progressiva, quan s'identifica amb la *regressió social*. Hem d'analitzar les relacions agràries de classe postmorisques com la lluita per l'extracció de treball i producció entre la noblesa i la comunitat rural al nou context de la desaparició de la nació musulmana colonitzada.

L'ús de l'emfiteusi no significa un increment de la senyorialització. L'emfiteusi fou l'instrument homogeni de la renda feudal. Les cartes de poblament de 1611 regulen l'extracció de l'excedent segons el model dels anteriors cristians colonitzadors –ara també migrants– mitjançant l'emfiteusi i la intervenció reial. Les rendes senyorialment obtingudes dels moriscos no podem analitzar-les com a desordenades, disperses i confuses.<sup>32</sup> El desmuntatge i desnaturalització de la fiscalitat andalusina pels senyors fou diferent a cadascuna de les aljames cosa que va crear una infinitat de rendes feudals. Així, trobem una gran varietat local de pautes que concreten l'apropiació feudal de l'excedent morisc i donen una imatge heterogènia per al conjunt de les aljames.<sup>33</sup> Les noves cartes de poblament de 1611 defineixen amb claredat la renda feudal i les relacions de producció i explotació, generalitzant el model a tots els senyorius. L'emfiteusi uniforma els patrons d'extracció de l'ingrés camperol amb uns mateixos procediments, encara que les fórmules que concreten la renda feudal siguin similars i no idèntiques, com veurem tot seguit. Quan les noves cartes pobla de 1611 «imponen un règimen señorial más claro, racional y actual»<sup>34</sup> val a dir que es

30. CÍSCAR PALLARÉS, *Tierra y señorío...*

31. PESET REIG, *Dos ensayos...*; CÍSCAR PALLARÉS, *Moriscos, nobles...*; CÍSCAR PALLARÉS, *La Valdigna...*; M. ARDIT LUCAS, *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, Edicions 62, 1993.

32. CÍSCAR PALLARÉS, *La Valdigna...*, 279.

33. J. TORRÓ ABAD, «Vivir como cristianos y pagar como moros. Genealogía medieval de la servidumbre morisca en el reino de Valencia», *Revista de Historia Moderna* 27, 2009, 11-40; E. GOZÁLVEZ PÉREZ, «Rentas en el marquesado de Llobai (siglos XVI-XVII)», *Revista de Historia Moderna* 24, 2006, 67-122. Tenim l'exemple de les rendes, drets, regalies i altres exaccions del marquès d'Elx a la vila d'Asp de l'any 1560: *pecho* de la terra, morabatí, dret dit tarif, presents de pasqües, dret de cavalls, *cabeçajes*, fatra, dret de gallines, zaque, herències dels moriscos... (AHN, Secció Noblesa, Baena, caixa 166).

34. CÍSCAR PALLARÉS, *Moriscos, nobles...*, 179.

generalitza la societat cristiana establerta en emfiteusi i desapareix la societat musulmana colonitzada.

La noblesa senyorial rebé, pel decret d'expulsió general, el domini útil de les terres, cases i altres béns immobles dels moriscos expel·lits: «por quanto su Majestad ha tenido por bien de hazer merced destas haziendas, rayzes y muebles que no puedan llevar consigo [los moriscos], a los señores cuyos vasallos fueren».<sup>35</sup> Per tant, la noblesa retingué els dominis eminent i útil. Malgrat això, no els va consolidar en plena i absoluta propietat, ja que acudí a l'emfiteusi per a la seua explotació. Ruiz Torres<sup>36</sup> considera que tenint presents les lleis generals de la Corona d'Aragó, el resultat de les noves relacions de propietat després del 1609 havia de ser la institucionalització de la separació de dominis, això és, de l'emfiteusi. Però, també, la noblesa era conscient que havia d'aconseguir prestament nous agricultors per a evitar la ruïna econòmica i la fallida de la renda feudal després de la deportació morisca. La conseqüent oferta de nombroses terres i la demanda de conreadors, és a dir, l'increment del quocient terra/treball, féu que no es consolidara la gran propietat basada en relacions contractuals com ara arrendaments, parceries i jornalers. Si ens atenim al model demogràfic maltusià, n'era la conjuntura propícia per atraure agricultors a les terres buides, per la qual cosa la noblesa baronial havia de concedir incentius per a l'atracció demogràfica, i l'emfiteusi fou un dels estímuls. Enfront de l'arrendament –renda individualitzada–, l'emfiteusi –renda col·lectiva– era menys onerosa a llarg termini per al nou agricultor. La noblesa veié més operatiu a la conjuntura postmorisca atraure el camperolat amb un accés al domini útil, perpetu, que li permet a l'agricultor amortitzar el treball realitzat. Alhora que es permet al llaurador l'accés a la possessió de la terra, se'l vincula al lloc com a poblador, habitant i llaurador, objectiu anhelat per la noblesa.<sup>37</sup> El nou camperolat immigrant cobrí les expectatives d'ampliar les tinences emfiteütiques, gestionà el procés de treball i invertí cert capital i força de treball familiar. Amb l'emfiteusi la noblesa transferia al llaurador les despeses de producció en una conjuntura de crisi de l'ingrés feudal.<sup>38</sup> Els senyors feudals canalitzen la seua actuació cap a l'apropiació de la renda, a través d'exaccions monetàries o en espècie, abans que realitzar inversions de capital fix o variable per a incrementar la productivitat del domini senyorial.<sup>39</sup>

35. Crida reial d'expulsió transcrita per BORONAT I BARRACHINA, *Los moriscos españoles...*, II, 190-193.

36. P. RUIZ TORRES, *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano (1650-1850)*, València, IVEI, 1981, 71.

37. FEBRER ROMAGUERA, *Dominio y explotación...*, 40; GRAU ESCRIBUELA, «Los dominios valencianos de la casa de Medinaceli en los siglos XVI y XVII: El Ducado de Segorbe», *Hispania* 58, núm. 200, 1998, 995-1019; D. BERNABÉ GIL, *Tierra y sociedad en el Bajo Segura (1700-1750)*, Alacant, IE Gil-Albert, 1982, 137; D. BERNABÉ GIL, «Quince años de estudios sobre el régimen señorial valenciano en la Edad Moderna», *Estudios sobre señorío y feudalismo. Homenaje a Julio Valdeón*, Saragossa, IE Fernando el Católico, 2010, 215.

38. J. SERRANO I JAÉN, *De patricis a burgesos. Les transformacions d'una oligarquia terratinent. Elx, 1600-1855*, Alacant, IE Gil-Albert, 1995, 56.

39. BRENNER, «Estructura agraria de clases...», 281.



*Estructura de les relacions de producció i explotació*

Segons l'article 7 de la carta de poblament de Petrer, a cadascuna de les noves famílies li correspon un establiment emfitètic...

[...] que ha de consistir a dos tahúllas de huerta con agua que podrá repartírselas y siete tahúllas de viñas y treinta pies de oliveras y los jornales de secano que a cada uno le prevendrá higuamente y hecha partición por los jurados y expertos a quienes su Excelencia lo somete y una casa.

Per les terres rebudes que tenen dret de reg ha de pagar cadascuna de les famílies 15 lliures, així com una quantitat menor per la casa, mentre les terres de secà són franques de cens. Per al control de les terres i cases establertes, el capítol 12 de la carta pobla assenyala que el comte d'Elda «ha de hazer y tener un libro de quantas y razón en donde se asienten primeramente las suertes principales y de la manera que se alienarán en todo, o en parte». La nova comunitat camperola pot elaborar unes còpies dels Llibres de Giradora. Segons aquests llibres, cadascuna de les famílies rep una casa, una horta de 2 tafulles, un olivar de 3 tafulles amb dret d'aigua, una vinya de la mateixa superfície regada també amb aigua de la Bassa Fonda de Petrer i altre bancal de vinya, dit de baix, regat amb aigua d'Elda. L'aigua no paga cens ja que va unida a la terra, com diu l'article 11 de la carta de població i com apareix registrat als Llibres de Giradora. El major inconvenient d'aquests llibres de possessions emfitètiques és l'absència de les terres de secà. Els Llibres de Giradora especifiquen el cànon monetari a pagar.

A la vila de Monòver es repeteix la mateixa fórmula que a Petrer: distribució de lots iguals entre 100 famílies immigrades amb l'abonament de 10 lliures anuals. L'article 2 de la carta pobla estableix el sorteig per a eludir assignacions preferents i fer una distribució igualitària dels lots: «Item para guardar toda igualdad se pondrán las cien suertes con albalanes en una vasixa para que cada uno saque su suerte que le cayere y de aquella a de hazer aucto y establecimiento».

Els nous emfiteutes d'Elda també han de pagar censos monetaris, però no s'elaboren particions igualitàries. El capítol 7 de la carta pobla eldenca li atorga tota la potestat al comte per a fer el repartiment de terres:

[...] és així mateix avengut, tractat i concordat entre dites parts, que lo dit Señor Conte a su elecció haja de donar y done lo número de tafulles de terra, viñes, algolejes, olivars y figuerals que ben vist li serà a cascun de dits pobladors.

A l'arxiu municipal es conserven 29 establiments de terres i cases a nous emfiteutes realitzats l'any 1612, que són una clara prova de les desiguals porcions distribuïdes.<sup>40</sup> Els valors dels dominis útils repartits oscil·len entre 91 i 643 lliures,

40. R. BELANDO CARBONELL, *Realengo y señorío en el Alto y Medio Vinalopó. Génesis de las estructuras de propiedad de la tierra*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1990, 84.

i els censos monetaris corresponents fluctuen entre 2 i 15 lliures. Els criteris senyorialis per a realitzar aquesta dispar repartició, segons la lletra capitulada, són d'eficiència rendista ja que «Sa Señoria examinarà lo que cascú de dits pobladors poga cultivar bonament e que per millorar donant més horta o menys horta, més viñes o menys viñes e així de les demás terres i plantats» (cap. 7). El comte d'Elda tindria present la capacitat productiva –de força de treball i d'altres forces productives– per a discernir particions desiguals que li reportaren una renda feudal adequada. D'igual manera, a la vila de Novelda, on roman un nucli nombrós de cristians vells anteriors, observem que les condicions per a les noves assignacions creen dominis útils diversos, tant entre el nous immigrants com entre els pobladors persistents, anteriors a 1609.

Així, doncs, a les Valls del Vinalopó observem dos models de repartiment emfitèutic: a les cartes pobla de Petrer i Monòver, totalment repoblades amb immigrants, les normes d'establiment delaten un possible igualitarisme entre els emfiteutes, principalment a l'horta;<sup>41</sup> a Elda i Novelda el mètode d'apreuament i assignació creà des del seus inicis tinences desiguals. Sembla que a la major part dels senyorius valencians reocupats després de 1609 predominà la regla d'una divisió desigual de la terra, malgrat els afanys dels censalistes i dels delegats reials. Possiblement la presència de cristians vells persistents –que també van rebre nous béns emfitèutics– influí als lots desiguals. A més a més, Petrer i Monòver tenen un regadiu inferior a 150 hectàrees, però Elda i Novelda disposen d'extenses hortes vora el riu Vinalopó superiors a les 500 hectàrees<sup>42</sup> que pogueren ser utilitzades pels senyors feudals per afavorir uns emfiteutes sobre altres, com han documentat altres autors amb les oligarquies locals d'Elx i Gandia.<sup>43</sup> Als nuclis més petits on predominava el camperolat –Petrer i Monòver– eixes diferències foren menors, amb un notori grup de petits i mitjans emfiteutes.<sup>44</sup>

41. S. ASINS VELIS, *El paisaje agrario aterrazado. Diálogo entre el hombre y el medio en Petrer (Alicante)*, València, PUV, 2009, 96-97, estima entre 7 i 12 hectàrees de secà de Petrer repartides a cadascú dels nous emfiteutes.

42. T. PÉREZ MEDINA, «Dinamismo y continuidad en los espacios hidáulicos de las comarcas del Vinalopó (1500-1836)», M. C. RICO NAVARRO *et al.* (ed.), *Agua y territorio. I Congreso de Estudios del Vinalopó*, Petrer, CEL Vinalopó, 1997, 35-70.

43. Elx, vila del migjorn valencià amb més de 5.000 habitants, amb una extensa horta a la planura litoral del riu Vinalopó, visqué un procés de distribució desigual de béns dels moriscos expulsats, avantatjós per a l'oligarquia elxana. L'índex de concentració de Gini per a l'any 1611 és del 0,599 al Franc i del 0,145 al Magram, pujant a aquesta darrera terra a 0,443 l'any 1674 (SERRANO I JAÉN, *De patricis a burgesos...*). Segons S. LA PARRA LÓPEZ, *Los Borja y los moriscos. Repobladores y terratenientes en la huerta de Gandía tras la expulsión de 1609*, València, IVEI, 1992, un grup d'oligarques de l'espaïosa horta de Gandia –nucli urbà similar a Elx per les seues característiques i composició social– són els més beneficiats, existint una distribució desigual dels béns moriscos. La dinàmica de concentració de les terres més rendibles i millors beneficià els poderosos locals des de la primerenca reocupació de l'horta de Gandia.

44. ARDIT LUCAS, *Creixement econòmic...*, estudia els senyorius ducals dels Borja del marquesat de Llombai, a l'interior valencià, on també documenta concessions avantatjoses per als grans propietaris i, a l'altre extrem, apareix una massa important de petits i mitjans agricultors.

Casey<sup>45</sup> destaca que als nuclis moriscos reocupats a partir de 1609 s'intentà distribuir les terres sobre una base més o menys igualitària, però assenyala l'existència de cert favoritisme senyorial cap a grups de nous emfiteutes (delegats i empleats senyorials, oligarquia local...). Així mateix, afirma que aquesta estructura agrària canvià durant la centúria per a crear una societat de rics i de pobres. Si analitzem el lloc de Petrer, la igualtat originària al regadiu canvià escassament durant el segle XVII. L'índex de concentració de Gini<sup>46</sup> així ho testifica a la taula 3. La tendència al llarg del segle XVII fou a la subdivisió i disminució de les concessions originàries, però sense sorgir una concentració de la terra d'horta en poques mans. Però a Elda la desigualtat originària de les particions emfiteútiques es manté durant el segle XVII. Entre els anys 1630 i 1673 l'índex de concentració de Gini per a les terres dels moriscos expulsats distribuïdes entre el immigrants baixa del 0,288 al 0,260. Hi ha una tendència entre els descendents del nous posseïdors a subdividir la propietat emfiteútica. Són els pocs propietaris de terres alodials –terres de natural–, cristians anteriors a 1609, els que tenen majors extensions, que fa que puge al 0,301 l'índex de concentració de Gini per a totes les terres conreades de Elda l'any 1673.

TAULA 3  
Estructura de la possessió emfiteútica del regadiu de Petrer al segle XVII

Freqüència Tafulles	1611		1636		1655		1682	
	Emfiteutes Tafulles		Emfiteutes Tafulles		Emfiteutes Tafulles		Emfiteutes Tafulles	
- 4	-	-	21	62,5	36	95,5	78	202
4,1-8	-	-	33	227,75	50	330,5	68	432,75
8,1-16	100	1.200	47	571,25	50	553	35	397
16,1-24	-	-	12	244	10	186	5	91,75
24,1-32	-	-	2	53	3	86	3	77
+32	-	-	1	37	-	-	-	-
Total	100	1.200	116	1.195,5	149	1.251	189	1.200,5
Tinença mitjana	12		10,31		8,40		6,35	
Índex de Gini	0		0,139		0,171		0,168	

\* 1 tafulla de Petrer equival a 1.201 m<sup>2</sup>. Així, 1 hectàrea son 8,33 tafulles.

Font: AMP, Llibres de Giradora, 44/1, 44/2, 44/3, i Carta Pobra de 1611. Elaboració pròpia.

45. J. CASEY, *El reino de Valencia en el siglo XVII*, Madrid, Siglo XXI Editores, 1983, 39.

46. El càlcul de l'índex de concentració de Gini aplicat a la possessió emfiteútica l'hem realitzat a partir de 12 rangs segons les tafulles dels emfiteutes. Una crítica al càlcul de l'índex de Gini a partir de pocs rangs en ARDIT LUCAS, *Els homes i la terra...*, I, 218.

La renda feudal, entesa com a apropiació de l'excedent agrari, és la part de la producció que no pot retenir el conreador i va a les classes dominants mitjançant diversos mecanismes. La sostracció de l'excedent pot ser en treball, productes o diners. Les relacions agràries de classe i l'oscil·lant equilibri del poder de classe condicionen la presència i grau d'una o altra forma de sostracció de l'ingrés camperol. El nivell d'explotació i dominació feudal s'observa a l'extracció feudal de rendes per la propietat i control de la terra (cens emfitèutic, lluïisme, sofres i delme), pel monopoli senyorial dels mitjans de producció, de transformació i comercialització, i pels drets jurisdiccionals (rendes jurídicopolítiques i tributs reials).

La taula 4 extracta la renda feudal obtinguda pel comte d'Elda a la baronia de Petrer en dues dates del segle XVII. El cens emfitèutic monetari i el delme en espècie són partides semblants, amb la diferència que és la renda decimal la que canvia per les variacions de la collita. Han desaparegut les sofres.<sup>47</sup> Tal com diu el capítol 18 de la carta pobla de Petrer, els nous emfiteutes «tampoco han de pagar ningunos derechos personales ni servicios que pagaban los moriscos como son gallinas, cabezajes, peones, ni cabalgaduras ni presentes ni ninguna otra cosa de dicho tiempo de moriscos». Cal recordar que pràcticament no hi havia reserves senyorials. Encara que sí que apareixen serveis en treball quan s'indica que l'emfiteuta ha de portar els fruits als graners del senyor. És una obligació de transport de la part senyorial de la producció camperola sense compensació, que recorda els serveis de carreteig moriscos. L'article 15 de la capitulació d'Elda, quan parla del delme, indica que els emfiteutes, pel que fa a la part decimal corresponent al noble feudal, «hajan de portar y porten als graners y llochs deputats per lo collector o administrador del dit Señor Conte a sa propia despesa, si los pobladores de Asp o Novelda o Monnòver establiran ab pacto de haver de llevar los fruits als graners y si no los haja de rebre el collector en la era». El capítol 8 de la carta de població de Monnòver estableix la obligatorietat llauradora del tragí de grans i fruits fins al graner senyorial, i el capítol 15 de Novelda també assenyalava aquest servei personal.<sup>48</sup> La demanda de prestacions de transport, serveis de treball i regals, com a pressió feudal sobre tota la comunitat, són registrats als Llibres de Consell i als Llibres de Claveria. Aquesta és una via per a incrementar el nivell d'explotació de la nova comunitat rural, encara que inferior a la precedent comunitat musulmana.

47. Sobre l'ús de les sofres durant els segles XIII-XVI com a captació de la renda feudal i forma de disciplinar el camperolat musulmà, vegeu TORRÓ ABAD, «Vivir como cristianos...», 23-25 i GOZÁLBEZ ESTEVE, «Rentas señoriales...», 79-81 i 108-121.

48. Al capbreu de 1625-1628 de Novelda també apareix aquesta prestació de transport a algunes capbrevacions, assenyalant que l'emfiteuta, després de separar els grans i fruits del delme i del cens fructuari, té l'obligació de portar aquells als graners de la Senyoria. BLASCO GARCÍA i NAVARRO BELMONTE, «El repoblament de la vila de Novelda...», 131.

**TAULA 4**  
**Renda feudal obtinguda pel comte d'Elda a la baronia de Petrer<sup>49</sup>**

	<i>Any 1618</i>		<i>Any 1690</i>	
	<i>Lliures</i>	<i>%</i>	<i>Lliures</i>	<i>%</i>
Cens emfitèutic	1.512	45,93	1.500	41,29
Delmes	1.320	40,10	1.598	43,99
Regalies i monopolis	294	8,93	365	10,04
Altres rendes feudals	166	5,04	170	4,68
<b>Total</b>	<b>3.292</b>	<b>100,00</b>	<b>3.633</b>	<b>100,00</b>

Font: Any 1618, BELANDO CARBONELL, *Realengo y señorío...*, 62. Any 1690, Arxiu Municipal de Petrer: caixa 37, exp. 4.

A les viles de la comarca de les Valls del Vinalopó s'introduïren els censos monetaris a les noves cartes de poblament de 1611 com a forma emfitèutica per a la captació de l'ingrés agrari, amb l'excepció de Novelda, que combina uns baixos censos en diners i uns significatius pagaments en espècie. A les veïnes viles d'Elx i Crevillent de la comarca del Baix Vinalopó, el nous pobladors també abonen els censos emfitèutics en diners. Com ja hem dit adés, a Petrer cadascú dels emfiteutes paga una quantitat fixa de 15 lliures de moneda per la porció de regadiu obtinguda, mentre que les terres de secà són exemptes de cens. A la vila de Monòver abonen 10 lliures anuals per les parcel·les irrigades. Però a Elda i Asp els censos monetaris són calculats a partir d'una valoració de les terres i cases a repartir. La carta de poblament d'Elda estipula que els censos són proporcionals al valor dels béns immobles establerts i que l'apreuament serà realitzat per experts.<sup>50</sup> Diu així el capítol 8:

VIII Item així mateix és avengut y concordat que les dites terres de horta, algoleges, plantats y secans y qualsevols altres béns se hajan de aprear per persones expertes e intelligents y que se haja de pagar y es pague per cascuna lliura, ço és, per les hortes y viñes sis dinés de responsió de cens perpetuo, y per les algolejes y terres campes de regadiu que's diuen terres blanques quatre diners per lliura de cens perpetuo, e per les oliveres, secans y cases tres dinés per lliura de cens perpetuo de allò que dites terres seràn apreades com dites.

49. Els comptes del delme de 1690 no arpleguen la quantitat del pagament decimal de vinyes, oliveres i dacsà. Hem realitzat una estimació d'un ingrés anual de 400 lliures a partir de les referències dels Llibres de Consells i dels Llibres de Claveria de diferents anys de la darrerria del segle XVII.

50. A Petrer també apareixen experts per a fer els lots de terres i cases, segons una referència del capítol 7 de la carta pobla: «hecha partición por los jurados y expertos a quienes su Excelencia lo somete».

A la taula 5 es calcula el percentatge dels censos monetaris sobre el valors estimats. El conflicte sorgí aviat per les estimacions. Són dissensions entre les classes antagonistes per l'apropiació de l'excedent agrari. A Elda hagué una correcció *-millora-* dels censos emfitèutics en 1612: les cases pagaran un cànon fix de 6, 10 o 16 sous, segons la qualitat i la grandària de l'immoble; les hortes, vinyes, algoleges i terra campa irrigada tenen una rebaixa del cens d'un quart; les oliveres canvien el cens monetari per la partició de fruits al setè, més 4 lliures d'oli que han de portar al castell; i les parcel·les de secà no pagaran cens monetari ja que es considera que el delme, que és d'un octau, inclou la *part de fruits*, a més a més de pagar una barcella de blat per al convent local.

TAULA 5  
Percentatge de la valoració pagada com a cens emfitèutic  
a les cartes pobla de 1611<sup>51</sup>

<i>Elda</i>	%	<i>- Millora de 1612</i>	<i>Asp</i>	%	<i>Elx</i>	%
Cases	1,25	6-16 sous	Cases	0,25	Cases	?
Hortes i Vinyes	2,5	1,875%	Regadiu	2,5	Magram	2,5
Terra Campa de regadiu i Algoleja	1,66	1,25%			Franc	3
Olivars	1,25	partició 1/7 + 4 lliures d'oli				
Secà	1,25	1 barcella blat	Secà	2,5		

La partició de fruits per les terres en emfiteusi estipulada a la carta de poblament de Novelda, junt a un pagament monetari menor, confirma la regla predominant al País Valencià, però no a les Valls del Vinalopó. El capítol 6 estableix que «les tafalles de la horta a quatre diners de cens, fadiga i lloïsmes per cadascuna, el aygua dos diners per cada hun asumen, les terres del secà quatre diners de cens cada cafissada». Són abonaments complementaris del cànon fructuari de major quantia, semblants als fixats a molts altres senyorijs valencians.<sup>52</sup> En efecte, tal com es dona a la major part dels feus valencians, la principal sostracció senyorial de l'excedent agrari a Novelda és mitjançant partició de fruits: un quint de la collita de l'horta, descomptat el delme (cap. 16). L'aigua paga cens separat de l'horta,

51. La carta pobla d'Asp dona poca informació sobre l'extracció de l'ingrés agrari. L'única aproximació és la *Noticia circunstanciada de los pueblos de Elche, Baronía de Aspe y lugar de Patraix* de 1739 (Arxiu Històric Municipal d'Elx: Leg. 127-A, exp. 1), on es dedueix un cens fix en diners a partir del valor de las terres al moment de l'establiment el 1611. Les dades d'Elx, a SERRANO I JAÉN, *De patricis a burgesos...*, 56.

52. CÍSCAR PALLARÉS, *Tierra y señorío...*, 239-241; ARDIT LUCAS, *Creixement econòmic...*, 94-97.

fixat en 2 diners per assumet<sup>53</sup> (cap. 6). L'article 7 de Novelda fixa el cens monetari en 6 sous per casa, més un pagament individual per l'entrada de cadascuna de les cases d'unes 150 lliures de mitjana «y en lo interim que no pagaran, hagen de respondre de interés y cens de quatre diners per lliura castun any». Això és, un censal amb l'interès d'1,66%. En poques cartes pobla postmorisques apareix el lliurament d'una entrada monetària pels béns emfitèutics.<sup>54</sup>

TAULA 6  
Censos emfitèutics fructuaris i monetaris de Novelda

	<i>Carta pobla de 1611</i>	<i>Establiments de 1611</i>	<i>Capbreu de 1625-28</i>
Cases	6 sous/casa + censal a l'1,66%.	6 sous/casa + censal a l'1,25%	6 sous/casa + censal a l'1,25%
Horta	4 diners/tafulla + 1/5 partició	1/5 partició	4 diners/tafulla + 1/5 partició
Moreres		1/5 partició i delme	1/5 partició i delme
Aigua	2 diners/assumet		2 diners/assumet
Secà	4 diners/cafissada + 1/5 partició i delme	1/7 partició i delme	4 diners/cafissada + 1/7 partició i delme
	1 tafulla d'alfals, sense delme, cens 4 diners	1 tafulla franca d'alfals i alcacer	

Font: BLASCO GARCÍA i NAVARRO i BELMONTE, «El repoblament de la vila de Novelda...».

Cal recordar que la carta de poblament de Novelda no fou ratificada per les diferents parts ni estigué autoritzada ni protocolitzada per un notari. Sí que es van fer els establiments, a continuació de la data prevista per a aprovar i signar les capitulacions.<sup>55</sup> Aquests establiments emfitèutics tenen importants canvis als censos fructuaris: el censal carregat a les cases baixa a 1,25% i el principal es redueix 24 lliures; a l'horta desapareix la contribució monetari, encara que es manté la partició d'un quint després de delmada la collita, «excepte les moreres

53. L'assumet és la unitat temporal de mesura de l'aigua equivalent, a Novelda, a hora i mitja. Etimològicament prové de l'àrab *al-tum* que significa la octava part d'una unitat major. Aquesta unitat hídrica també apareix a Elda, Asp i Elx, encara que amb valors temporals diferents. En tots els casos prové de la cultura hidràulica andalusí i dels regadius musulmans del Vinalopó. T. PÉREZ MEDINA, *Regadíos històrics del País Valencià. La cuenca del Vinalopó en la època moderna*, tesi de doctorat, València, Universitat de València, 1996, 347-359.

54. FEBRER ROMAGUERA, *Dominio y explotación...*, 137, diu que a les cartes de poblament medievals apareix amb relativa freqüència el pagament d'una entrada pels emfiteutes per les terres rebudes en domini útil. L. FERRER-ALÓS, «Derechos de propiedad y mercado de la tierra en la Cataluña Vieja (s. XV-XIX). El caso de Artés (Bages)», *Historia Agraria. Revista de Agricultura e historia rural* 62, 2014, 70, també documenta entrades i censals per la cessió emfitèutica de cases.

55. BLASCO GARCÍA i NAVARRO BELMONTE, «El repoblament de la vila de Novelda...», 103.

que plantarà en la Orta de la present vila haja de pagar la quinta partt, en la qual quinta partt se entenga y compenga lo delme y partició»; l'aigua no paga cens; les terres de secà són franques de cens monetari i abonaran a la duquessa de Pastrana el setè de tots els fruits en concepte de partició emfitèutica i delme, la qual cosa val a dir que són terres franques de tot cens emfitèutic. Per acabar, cadascun dels agricultors pot plantar una tafulla d'alfals i alcacer, franca de cens i delme sempre que siga per a consum de les seues cavalleries. Però al capbreu de 1625-1628 torna a haver-hi canvis a les exaccions feudals dels camperols de Novelda per l'explotació de la terra: les cases continuen igual que l'establiment de 1611; l'horta paga un cens monetari complementari d'un quint de partició; l'aigua torna a pagar 2 diners per assumet i el secà abonarà al col·lector ducal 4 diners per cafissada i el setè pel cens en espècie i pel delme.

Al País Valencià predominen les cartes pobla que introduïren la partició de fruits en 1611 com a procediment principal d'extracció de l'excedent camperol.<sup>56</sup> El problema consisteix a explicar les causes de les diferències entre els senyorijs del migjorn valencià amb els censos emfitèutics en diners i una abundosa nòmina valenciana de senyorijs amb predomini de la partició emfitèutica, entre els quals Novelda. Peset considera que la dispersió o l'elisió del risc significa que per al propietari és preferible la renda fixa, mentre el camperolat està més a resguard amb la partició de fruits ja que la renda monetària és de gran inseguretat per la inflació o devaluació. Ardit estima que els senyors feudals introduïren les particions o pagaments proporcionals de la collita perquè conciliaven els requeriments contraposats de noblesa i conreador, ja que no exigien un capital previ ni una comercialització necessària amb la finalitat de facilitar la reocupació. Ruiz Torres suggerí que l'interès senyorial per crear renda al migjorn valencià, sobretot a Elx, es desplaçà de l'agricultura a la ramaderia, recol·lecció de sosa, manufactura sabonera i intercanvis comercials. D'aquesta manera, l'extracció de renda feudal s'adequava al canvi de les forces productives i a l'economia en transformació. Serrano i Jaén, al seu estudi sobre l'estructura agrària d'Elx, considera que l'aplicació del cens monetari, a banda de facilitar les condicions de producció i treball d'una agricultura que estava passant per dificultats, manifesta l'adaptació de la noblesa feudal a l'economia mercantil, ja que seria fàcil monetitzar la collita per part de l'emfiteuta.

Segons els autors citats,<sup>57</sup> la renda fixa en diner és símptoma de la monetització econòmica i de la inserció de la producció pagesa al mercat. Pot ajudar-nos el model mercantil a explicar els censos monetaris d'Asp, Monòver, Elda i Petrer? No serveix aquest model per a la vila de Novelda que paga majorment censos emfitèutics fructuaris, a més a més d'una entrada, enclavada al mig de la comarca i entre llocs que abonen censos fixos monetaris? La qüestió de les diverses tipologies

56. CÍSCAR PALLARÉS, *Tierra y señorío...*, 256, presenta 58 cartes de poblament amb cens fructuari com a forma bàsica d'extracció de l'excedent, que es complementa en 39 llocs amb censos monetaris baixos.

57. PESET, *Dos ensayos...*, 37; ARDIT LUCAS, *Els homes i la terra...*, I, 144; RUIZ TORRES, *Señores y propietarios...*, 72; SERRANO I JAÉN, *De patricis a burgesos...*, 56.



d'extracció de la renda a les Valls del Vinalopó respecte a la resta valenciana, planteja les diferents respostes que adaptà la classe feudal dominant davant un problema similar a totes les baronies: posar en producció els seus senyoriis buits per la deportació morisca i garantir la renda feudal. Els models interpretatius on el mercat o la demografia són premisses explicatives, no donen respostes satisfactòries a la qüestió plantejada de la varietat de les formes d'extracció de l'excedent.<sup>58</sup> Ja hem esmentat com la historiografia valenciana considerarà inicialment que la instauració de les rendes en espècie en les cartes pobla era un clar símptoma de l'actualització de la renda feudal, perquè aquesta es devaluà al llarg del segle XVI pel fet de ser una renda monetària fixa. L'aplicació de la renda emfitèutica fructuària garantia als nobles rendistes la revalorització dels seus ingressos. ¿Això significa que les relacions de classe a Petrer, Elda, Monòver i Asp al moment de la repoblació són favorables al nou camperolat? Que a la vila de Novelda les relacions de classe es decantaren cap el poder del senyor feudal? La partició de fruits, com a renda absoluta variable, podia ser menor, igual i, fins i tot, major que la renda fixa monetària. Tot depenia de les relacions agràries de propietat i de les forces de classe, sempre en permanent fluctuació. Al llarg del primers anys postmoriscos, amb ocasió de controvèrsies entre les classes antagonistes, com són les cartes pobla i les concòrdies posteriors, el camperolat no qüestionà les categories socials adquirides –noblesa feudal i camperolat vassall–, que són les que permetien el manteniment de la dominació i de l'ordre establert. Les oscil·lants relacions de classe giraven al voltant del nivell d'extracció de l'ingrés pagès per la noblesa feudal. Allò més decisiu no era, doncs, la presència o absència de censos emfitèutics monetaris o fructuaris per a satisfer la demanda nobiliària, sinó el grau d'explotabilitat del camperolat. La solució adoptada depèn de factors polítics i socials: organització i força de negociació i resistència de les comunitats rurals, nivell de la capacitat jurídicopolítica i ideològica de la noblesa i grau d'intervencionisme del poder absolutista reial. Les cartes de poblament i les posteriors concòrdies, millores i capbreus són el resultat de la lluita entre el camperolat i la noblesa feudal per l'apropiació d'una part de l'excedent agrari, concretada en formes diverses.

58. A. GIL OLCINA, *La propiedad señorial en tierras valencianas*, València, Del Cenia al Segura, 1977, 256, assenyala la coincidència entre el cens emfitèutic monetari i el delme percebut pel senyor feudal, però el problema aflora quan observem que a Novelda, amb censos emfitèutics fructuaris, el capítol 13 de la carta pobla també estableix el dret senyorial a la percepció sencera del delme. F. J. BROTONS GONZÁLEZ, «Las rentas de un gran señorío valenciano a finales del siglo XVII: el marquesado de Elche y la baronía de Aspe (1671-1680)», *Señorío y feudalismo en la península Ibérica, siglos XII-XIX*, Saragossa, I. E. Fernando el Católico, 1993, 488, apunta que les diferències a la forma d'exacció de l'excedent camperol és determinada pel medi físic, ja que el clima sec i semiàrid de les Valls del Vinalopó féu que el noble no volgué arriscar-se a percebre el cens en partició de fruits per unes variacions elevades en la collita i preferí recaptar numerari. No hem de caure en un determinisme geogràfic per a explicacions de relacions agràries de classe. Una qüestió és la consideració del clima com a variable i factor limitant de les condicions de producció i del procés de treball, i una altra considerar-lo com a factor determinant de les relacions de propietat i explotació. A més a més, si la renda feudal fou extreta a les Valls del Vinalopó fonamentalment del regadiu, el factor climàtic resta prou reduït.

La relació entre els senyors feudal i les comunitats rurals no és únicament pel pagament dels censos emfitèutics per les terres, aigües i cases. El poder del senyor feudal arriba al control de les terres posseïdes pels emfiteutes mitjançant els drets senyorials de prelació o fadiga i de lluïisme. Si no exerceix el dret de prelació, concedeix el permís a l'emfiteuta per a la venda de la tinença a altre posseïdor i el noble rep, teòricament, una part del preu de venda. L'article 12 de la carta pobla de Petrer indica que si el nou poblador vol transmetre les tinençes «no lo pueda hazer sin licencia de su Excelencia o de quien su poder huviere para dicho efect». Es parla únicament de la llicència comtal, no de la prelació ni del lluïisme. Les *millores* de 1612 afegeixen el visat dels oficials locals a la transmissió. A les noves *millores* de 1616 el comte aconseguix que els emfiteutes paguen el lluïisme per la venda de les parcel·les del regadiu: «dos libras por razón de la huerta y dos libras por las viñas y dos libras por razón del olivar». És un lluïisme fix, no proporcional al preu de la venda. Els secans no paguen. El desenllaç del conflicte entorn del lluïisme és l'article 12 de 1640, que instaura la franquesa de les vendes, comprovada a les actes notariales de compravenda del segle XVII i en l'absència entre la renda feudal d'ingressos pel lluïisme. Diu la concòrdia:

Item los fa merced sa Señoria que per la llicència que tenen obligació de demanar a sa Señoria o a sa procurador general per a tallar fusta, vendre terres pechades y altres llicències no es cobra ningun dinés, si que les donara graciosament.

A Elda i Monòver, igual que a la vila de Petrer, el titular senyorial percep un cens perpetu sense fadiga ni lluïisme, però sí que dóna la llicència per a la transmissió. Així, doncs, la renda feudal per aquest concepte és nul·la. A Novelda no coneixem ingressos pels drets de fadiga i lluïisme. Segons el capítol 6 de la carta de poblament els censos monetaris abonats també són per la fadiga i el lluïisme. A Asp, encara que la carta pobla és lacònica sobre aquesta informació, entre les rendes feudals sí que hi ha ingressos (inferiors a l'1% de la renda feudal) per les dècimes de vendes i permutes, que en aquest cas és el lluïisme al 5% del valor del bé transmès.<sup>59</sup>

El 6 de juny de 1696 el comte d'Elda apareix com a posseïdor del domini útil de huit parcel·les al regadiu de Petrer. Un total de 18 tafulles (2,2 hectàrees) de vinyes de baix i 3 tafulles (0,4 hectàrees) d'oliveres són transmises d'agricultors emfiteutes al comte d'Elda.<sup>60</sup> A les actes notariales de 1696 no apareixen les compravendes o altra transmissió per la qual el comte obté les vinyes i oliveres. El comte accedeix a eixes terres irrigades basant-se al seu dret de comís. Si realment

59. Sobre la vila d'Asp, BROTONS GONZÁLEZ, «Las rentas de un gran señorío...», 510; MARTÍNEZ ESPAÑOL, «La carta puebla de Aspe...», 143.

60. Arxiu Municipal de Petrer, Llibres de Giradora, 44/3, fulls 2t, 12, 60, 72t, 83, 97... A l'esmentat llibre de capbreuacions de 1682 es repeteix l'enunciació «pasa al ítem del Conde mi Sr en 6 de juni de 1696.

fóra una compra pel dret de prelatió significaria que hi ha una finalitat de retenir les terres i explotar-les de manera diferent de l'emfiteusi. I aquest no és el cas. Eixes parcel·les les torna a transmetre el comte a altres emfiteutes de Petrer.<sup>61</sup> És a dir, el titular feudal consolida els dominis directe i útil per abandó del llaurador de les terres, però sense un objectiu feudal de mantenir el domini ple indefinidament. En totes les cartes pobla apareix aquest dret de comís pel qual els titulars nobiliaris vigilen la producció de renda. Els administradors feudals vigilen l'explotació de la terra de la qual s'obté una part important de la renda feudal, procedint al comís sempre que els emfiteutes incompleixen cap condició d'explotació de les terres cedides que repercuteix negativament sobre l'ingrés feudal. En uns casos accedeix el noble al domini útil, en altres ordena una transmissió obligatòria entre emfiteutes. Quan el posseïdor útil cessa el pagament del cens emfiteutic, hi ha una acumulació de deutes –rossegues– o l'abandonament del conreu de les terres suposa una pèrdua de rendes, el noble actua i aplica el dret de comís, que és el control de la reproducció de les condicions de producció de la renda feudal.<sup>62</sup>

El delme i la primícia són exaccions d'índole eclesiàstica. Per diverses causes, la noblesa fou apropiant-se del dret a aquesta renda agrària. Són unes imposicions generals que afecten la producció agrícola i ramadera, els pagaments de les quals els realitzaven els camperols habitualment en espècie. Ruiz Torres considera el delme com la coerció extraordinària per excel·lència, que «no deriva de dominio directo, ni de propiedad compartida y menos aún de relación contractual del tipo que sea». Guinot inclou el delme i la primícia entre les rendes procedents del control senyorial dels mitjans de producció i transformació agropecuària.<sup>63</sup> A les viles de les Valls del Vinalopó el cobrament complet del delme eclesiàstic és una de les fonts destacades de la renda senyorial. Des de la segona meitat del segle xv els nobles titulars dels cinc senyories estudiats, perceben el delme íntegre i la primícia.<sup>64</sup> Aquesta percepció es manté a les noves cartes pobla de 1611, sent una partida destacada de les rendes dels senyors feudals. Aquesta assimilació senyorial de la possessió del delme i la primícia permet al noble un increment rellevant de llur renda feudal, ja que amplia les formes d'extracció de l'excedent camperol. La gestió d'una gran varietat de drets sobre els mitjans de producció agraris i la seua explotació, atorga a la noblesa feudal una major capacitat de negociació amb la comunitat rural.

61. Arxiu Municipal de Petrer, Llibres de Giradora, 44/3, fulls 85, 106, 133t...

62. Exemples a AMPeter; Llibres de Giradora, 44/1, full 146; 44/2, fulls 104, 158, 220...

63. RUIZ TORRES, *Señores y propietarios...*, 292; E. GUINOT RODRÍGUEZ, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa. Siglos XIII y XIV*, Castelló, Diputació Provincial de Castelló, 1986, 191.

64. Sobre Elda, Petrer, Salines i Asp, vegeu BELANDO CARBONELL, *Realengo y señorío...*, 34-46.

TAULA 7

Delmes i primícies percebuts pels senyors feudals de les Valls del Vinalopó segons les cartes de poblament de 1611 i concòrdies posteriors

<i>Cartes pobla</i>	<i>Regadiu</i>	<i>Secà</i>	<i>Ramat</i>	<i>Altres fruites</i>
Petrer	1/8	1/8	1/8	Alfarrassar blat de Catí i pansa
Elda	1/8	1/8	1/10	Alfarrassar pansa a 1/8
Monòver	1/10	1/10	1/10	Barrella 1/12
Novelda	1/8	1/5		Alfarrassar fulla de morera a 1/8
Asp	1/8?	1/8?	1/8?	
<i>Concòrdies</i>				
Petrer 1616				1/12 de vinya de vi, ametles, anís, salicorn, barrella, llegums, lli, card
Petrer 1640	1/8	1/8 gra		1/10 barrella, anís, llegums, card, salicorn, sosa de secà
Elda 1612	1/8	1/8		Oliva 1/7
Elda 1616	1/8	1/8		1/12 noves vinyes, moreres y menuts
Novelda establiments	1/10	1/7		Moreres 1/5
Novelda capbreu 1625	1/8 gra 1/10 altres	1/7		Moreres 1/5
Asp 1645	1/12	1/12	1/10?	

Fonts: Cartes de Poblament. AHN, Secció Noblesa, lligall 2179/4. T. PÉREZ MEDINA, *La tierra y la comunidad de Petrer en el siglo XVII*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1995.

La taula 7 compendia la fracció decimal de les collites que perceben els senyors baronials segons les cartes de poblament de 1611 i els canvis aviat realitzats. A les noves capitulacions postmorisques, tant a l'horta com al secà, predomina la fracció decimal d'un octau. A Monòver baixa a un desè. A Novelda puja a un quint en secà ja que suma delme i cens emfitèutic en espècie, sent un repartiment elevat si el comparem amb els secans de Petrer i Monòver, que únicament paguen delme i són franques del cens emfitèutic. Per a alguns productes agraris s'utilitzen procediments d'estimació com és l'alfarrassament.<sup>65</sup> A Petrer i Elda la pansa s'alfarrassa, és a dir, es reconeix i calcula la producció dels fruits i es dedueix el pagament del delme. En

65. TORRÓ ABAD, «Del almagran a las particiones...», 209-211, relaciona el procediment d'avaluació alçada –alfarrassar– durant els segles XIII-XVI amb l'almagram i llurs alfabetes, pràctica andalusí de reconeixement i estimació de la vàlua fiscal de les terres. Les formes d'estimació de les collites eren d'aplicació habitual entre les comunitats agràries musulmanes. Eixa pràctica fou heretada per les viles musulmanes de les Valls del Vinalopó i la utilitzen els senyors feudals com a ferramenta de control.

aquest sentit tenim l'exemple de l'article 23 de la carta pobla d'Elda: «Ittem que cas-cun any se haja de alfarrasar la pansa quant estarà en los sequers per dos persones». També s'alfarrassa la collita de blat a les partides de Catí i Palomarets del secà de Petrer (cap. 21) i a Novelda lo delme de les moreres se ha de alfarrazar (cap. 13). A Monòver la barrella paga un dotzé, també delmada a Petrer a més a més de les seues varietats el salicorn i la sosa.<sup>66</sup> La ramaderia menor també és delmada, tant els animals vius com els productes derivats. Sobre això, el capítol 20 de la carta pobla de Petrer diu: «Y en respeto de los rebaños haya de pagar de diesmo de cabras, corderos, lanas y queso y que las crías se hayan de diesmar el día de San Juan».

Diversos pagaments decimals canvien en concòrdies i *millores* posteriors, acordades entre la noblesa i les comunitats rurals. Els delmes de regadiu i secà pràcticament continuen iguals, excepte a la vila de Novelda. On més canvis es donen és a les excepcions d'altres fruites. El delme també és escenari de les conflictives relacions de classe durant les primeres dècades del segle XVII. Les comunitats rurals de les Valls del Vinalopó lluiten per rebaixar l'exacció feudal a través del delme i la primícia, aconseguint en totes les viles retenir una part de la producció.

Reunim en un tercer apartat de la renda feudal les formes concretades en regalies i monopolis sobre diversos mitjans de producció i comercialització imprescindibles a l'economia agrària. Aquests drets senyorials afecten tota la comunitat rural, tant els nous pobladors com els cristians persistents que tenen terres emfitèutiques i franques. Els nobles feudals tenen drets d'exclusivitat sobre importants activitats de caràcter agrari, artesà o comercial fonamentals per al procés productiu de la comunitat rural. En general, únicament el senyor feudal té potestat per a gestionar herbatges, muntanyes i aigües. La muntanya no conreada proporciona recursos que són apropiats per la noblesa feudal. A Novelda (cap. 5 de la carta pobla), la comtessa de la Granja reté...

[...] toutes les terres inculttes, montañies, fonts, pins, carrasques, herbagies y toutes qualsevols cosses mostrenques que en dita vila y son terme y ya, ab poder de prohibir els ussos de aquells en la part o parts que ben vist lo és; y així mateix, de les mines, salitre, cantereries y altres qualsevols cosses que en ditta vila es puguen beneficiar.

El senyor concedeix llicències per al seu ús, tant individuals com comunals. Individuals, per a explotar salnitres o extraure argila per a les terrisses. Col·lectives, quan inclouen a tots els nous pobladors, com l'article 29 de la carta pobla de Petrer en què el comte dóna llicència «para cortar madera para obrar y reparar sus casas [...] y permite que hagan senisas y carbón, y traer leña sin hazer daño a pinos para obrar».

66. La barrella és una planta herbàcia anual que creix als sòls salobres mediterranis. Hi ha espècies de barrella que creixen vora els estanys salats i altres en terres calcàries i seques. Aquestes poden ser conreades, que possiblement és el cas de Monòver i Petrer. La barrella tingué un destacat ús artesà i comercial pel producte de la seua incineració –la sosa– que fou matèria primera indispensable per a l'artesania del sabó i del vidre. Vegeu GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, *Musulmans, jueus...*; SERRANO i JAÉN, *De patricis a burgesos...*, 119-122.

El senyor posseeix el dret exclusiu per a construir i explotar establiments de producció i transformació agrària (forns de coure pa, molins fariners, almàsseres...) i instal·lacions artesanes (molins de pólvora, forns de terrissa, forns de vidre, teuleres...). Un exemple és el capítol 17 de la carta pobla de Novelda: «les regalies de la present vila de Novelda són estades tots temps y són pròpies del Señor [...] com són forns, molins, almàsseres». Aviat aquestes instal·lacions són motiu de discòrdia, quan el camperolat qüestiona els drets senyorials d'exclusivitat i de prohibició. El noble vol obtenir la totalitat de les rendes d'eixos mitjans de producció i la pagesia lluita per reduir l'exacció feudal obtenint mobilitat per a poder anar-hi a establiments que són fora del senyoriu o negociant la gestió comunitària a canvi d'un pagament anual fixat en moneda.

Per acabar, les activitats distributives, ja que la noblesa també controla els establiments de comercialització del feu (tenda, taverna, hostal, fleca, carnisseria...) i les rendes imposades a la circulació comercial (cises i tretes). Les cartes pobla registren la cessió de la gestió de regalies als consells general i particular perquè les administren com a comuns i propis. El piló de la carn, la carnisseria i la tenda les gestiona la vila d'Elda a canvi de pagar al col·lector comtal 100 lliures anuals (cap. 30 de la carta pobla) i també gestiona els impostos de la treta sobre mercaderies i la cisa sobre la carn (cap. 3 i 34). Els mateixos monopolis els cedeixen la duquessa de Pastrana a la vila de Monòver (cap. 26) i el marquès d'Elx a Asp (cap. 8). A Petrer la carta pobla assenyalava que les regalies són de propietat i gestió senyorial, però *millores* i concòrdies posteriors recullen la cessió senyorial a la vila de diferents establiments i impostos.

Quina part de la collita s'apropien els nobles feudals mitjançant els mecanismes descrits? L'extracció senyorial de l'ingrés agrari de Novelda segons la carta pobla, on els cobraments són en partició de fruits, seran aproximadament d'un terç de la producció del regadiu i prop d'un quart al secà. A Petrer i Elda són semblants els percentatges (taula 8), encara que no podem diferenciar entre horta i secà. Així, doncs, una important part de l'ingrés camperol és apropiat pel comte d'Elda, al voltant del qual es desencadenen tota una sèrie de conflictes i lluites.

**TAULA 8**  
**Extracció feudal d'excedents camperols per emfiteuta en 1618**

	<i>Petrer</i>		<i>Elda</i>	
	<i>Quantitat – % producció</i>		<i>Quantitat – % producció</i>	
Cens emfiteütic	15 l 2 s 4 d	14,2	10 l 8 s 5 d	12,8
Regalies i monopolis	2 l 18 s 10 d	2,8	6 l 15 s 5 d	8,4
Altres rendes feudals	1 l 13 s 5 d	1,6	0 l 10 s 2 d	0,6
Delmes	13 l 4 s 3 d	12,5	10 l 2 s 7 d	12,5
<i>Total</i>	32 l 18 s 10 d	31,1	27 l 16 s 7 d	34,2

\*La quantitat és en lliures, sous i diners. 1 lliura = 20 sous; 1 sou = 12 diners.

Font: Any 1618, BELANDO CARBONEL, *Realengo y señorío...*, 61-62. Elaboració pròpia.

*Epíleg: de la pressió senyorial a la resistència camperola*

Els colons cristians del nord utilitzaren la violència i els privilegis per a conquerir i colonitzar Sharq al-Andalus al segle XIII. La noblesa feudal desplegà els seus privilegis de raça i classe per a la dominació dels andalusins. El camperolat cristià migrant tenia el privilegi, la preeminència d'ètnia, respecte als indígenes musulmans. Desapareguda el 1609 aquesta societat colonitzada desigual per llei, la noblesa feudal volgué mantenir l'objectiu primordial d'eixa desigualtat medieval: un considerable nivell d'extracció de treball i producció del camperolat per a refer la seua renda feudal.

Els primers dies d'octubre de 1609, quan acaben d'eixir els últims musulmans, ja hi havia nous colons valencians als pobles de la comarca. Però la signatura de les cartes de poblament de les Valls del Vinalopó el 1611, gairebé dos anys després de l'expulsió morisca, ens delata el procés de negociació i lluita entre les dues classes antagonistes. Les cartes pobla estudiades són el resultat del darrer procés de colonització, intens i dialèctic. Primerament, els nobles apliquen una estratègia poblacionista per a garantir l'assentament i estabilització de les noves famílies que continuen amb el procés de producció agrari, sense greus interrupcions en la sostracció de l'excedent camperol per al manteniment de la renda feudal. Tot i això, les cartes de poblament revelen les pràctiques d'explotació i dominació de classe, proclamades al seu articulat i viscudes directament a l'emfiteusi, que és la part integral de la repoblació. La noblesa feudal titular dels senyorius del migjorn valencià no consolidà els dominis directe i útil sobre la terra, sinó que utilitzà la fórmula medieval emfiteütica. La possessió emfiteütica garantia la tinença útil dels nous camperols, a més de la necessitat d'una inversió de capital, encara que reduïda, en mitjans de producció per al procés de treball agrari. Ja hem argumentat la limitada participació de jornalers a la migració endògena. Els nobles no consolidaren els dominis directe i útil perquè no hi havia un mercat de mà d'obra agrícola intens, la qual cosa no provocà un moviment migratori jornalero per a proveir-los. Això pot explicar l'opció per l'emfiteusi a les noves cartes de poblament postmorisques, sense oblidar el paper dels delegats reials i dels creditors censalistes amb les seues propostes en favor de l'emfiteusi.

Les cartes pobla també delaten el procediment rendista dels senyors feudals davant els immigrants desposseïts i petits propietaris, per assegurar un alt nivell de sostracció agrària. L'actuació senyorial és dirigeix cap a l'apropiació de l'ingrés camperol abans que a la millora de la producció agrària. Perllonga l'explotació del treball en lloc d'intensificar l'explotació de la terra. Els nobles intentaren reproduir l'explotació colonial per a mantenir la copiosa renda obtinguda de les comunitats morisques, però ara sobre agricultors cristians. Desapareguts els privilegis de raça i la minorització ètnica andalusina, les lluites de classe aviat sorgiren després de 1611. Els nobles havien de comptar amb la capacitat d'organització dels llauradors. Clau d'aquest poder polític camperol eren les institucions reconegudes legalment, que atorgaven capacitat d'empoderament i resistència a la comunitat rural enfront de la captura de renda dels nobles feudals mitjançant mecanismes de dominació.

El conflicte social per la distribució de l'ingrés camperol té múltiples manifestacions al llarg de les primeres dècades del segle XVII. Una manifestació de la lluita de classes és la parcial renovació demogràfica de les Valls del Vinalopó a les pri-

meres dècades postmorisques. El grau d'explotació senyorial per a l'extracció de l'excedent agrari, la pressió feudal sobre la vila i les conflictives relacions de producció, induïren els moviments demogràfics. Les inicials cartes pobla no perduraren inalterables al llarg de les centúries tardofeudals. Prestament es qüestionaren diversos articles capitulats. El cas més primerenc fou el de la vila de Novelda, on la carta de poblament no fou ratificada ni signada per les parts, ni hi hagué protocol notarial. Ja hem esmentat que el dia previst per a signar-la, també s'iniciaven els establiments mitjançant documents signats pel fedatari notarial en què les condicions d'extracció dels censos emfitèutics i del delmes canviaren respecte a la previsió de la carta pobla, majorment a la baixa, és a dir, favorables a la comunitat establerta. Els capbreus, o llibres de giradora, també són focus de conflicte perquè són documents feudals on es reconeix el domini directe nobiliari i la renda que cal lliurar-li. El capbreu de 1625-1628 de Novelda aporta nous canvis a les quantitats extretes al camperolat. O a la vila de Monòver el consell particular es nega el 25 de juliol de 1629 a fer capbreu: «lo senyor governador de la present vila va caprevant les terres de la present població y que [...] vaja el síndich de la present vila a pendre parer de lo que convendrà per a que, si pot ser, no capvreven».<sup>67</sup> L'oposició veïnal als capbreus o giradores és perquè aquest instrument jurídic era utilitzat pels nobles feudals, no únicament per a mantenir el règim senyorial, sinó també per a canviar les concrecions de l'extracció de la renda.<sup>68</sup>

Les viles d'Elda i Petrer també tingueren greus tensions inicials per la pressió senyorial. Hi ha un paral·lelisme entre ambdues viles veïnes per a les revisions d'alguns aspectes de les cartes pobla en dates tan primerenques com són 1612 i 1616. El cas de Petrer és el mes documentat. Les actes dels consells general i particular fins a l'any 1640 estan atapeïdes de queixes, protestes, cartes, deliberacions, nomenaments de síndics i acords veïnals dirigits a frenar la pressió i l'intervencionisme comtals. Fins i tot hi ha diversos plets oberts a la Reial Audiència de València per les dissensions entre la vila i el comte. Són manifestacions de la lluita de classes entorn del control jurisdiccional que pretén el comte de les institucions col·legiades vilatanes (el consell general i el consell particular) i sobre el nomenament dels oficials locals (justícia, jurats i consellers). Aquest control que va intentar el comte d'Elda era per a detenir l'oposició de la comunitat a la pressió senyorial. Però també hi ha desavinences sobre l'extracció de l'excedent agrari, l'apropiació de l'ingrés camperol o dels recursos naturals del senyoriu (delme, monopoli, taxes, cises, bovalars, fusta, llenya...). La concòrdia de 1640 establitzà les relacions agràries de classe i la concreció de l'extracció de la renda a la baronia de Petrer. És a dir, la pressió comtal respecte a les relacions de producció i l'extracció de l'excedent fou frenada per la resistència camperola i s'arribà a un equilibri de poder entre ambdues classes que perdurà fins a la guerra de Successió.

67. Arxiu Municipal de Monòver, Manuals de Consells, llibre I (1620-1660).

68. Sobre el capbreu o giradora com a forma de control de la renda feudal i l'oposició camperola, G. FELIU MONTFORT, *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, València, PUV, 2010, 207-210, 258-261.